

Пошуки, знахідки, відкриття

Початки історії Харківського студентства

Протягом усього XVIII ст. провідну роль у розвитку духовної культури Слобідської України відігравав Харківський колегіум. За висновком класика української історичної думки Д.Багалія, він був *«духовною академією»* краю. Саме з цього навчального закладу починається історія харківського студентства, яка потім (з 1805 р.) була продовжена Харківським університетом. Саме в колегіумі започаткувалися традиції, що розвивалися далі університетом та іншими закладами, створювалася необхідна духовна аура, в якій виховувались покоління студентства.

На жаль, ці перші сторінки історії студентства міста досліджені недостатньо. Якщо в дореволюційні часи історія колегіуму вивчалася спеціально,* то в радянські часи до неї майже не зверталися.

Тим часом для розвитку Харкова як культурного й освітнього центру колегіум мав величезне значення, готуючи кадри для потреб не лише міста, а й усієї Слобідської України. Вихованці цього навчального закладу працювали й далеко за її межами.

Харківський колегіум починає свою історію з Белгорода, він виник там 1722р. при Миколаївському монастирі замість цифірної

школи, що існувала з 1716 р. Його заснування пов'язане з ім'ям вихованця, а потім викладача Києво-Могилянської академії, згодом белгородського єпископа Єпіфанія Тихорського. 1726 року духовну школу було переведено до Харкова, де в 1731 р. вона отримала назву «колегіум». Дослідники різних часів, у тому числі зарубіжні, зазначають, що Харківський колегіум був другим за значенням навчальним центром в Україні після Києво-Могилянської академії. Багато в чому колегіум копіював цей славнозвісний заклад: у структурі навчання, навчальних порядках і розподілі на класи (фара, інфіма, граматика, синтаксима, піїтика, риторика, філософія, богослов'я). Авторитет колегіуму був високий уже з перших років існування, а в 40-і роки XVIII ст. його називають не інакше, як *«академією»***.

Новий етап історії Харківського колегіуму починається з 1768 р., з появою так званих «додаткових класів», відкритих спеціально для дворянських дітей. Посилилось викладання математики, нових мов, додалась інженерна й артилерійська справи, пізніше — живопис і архітектура, вокал та інструментальна музика. «Додаткові класи» існували до 1789 р., коли їх приєднали до

* Див. Федоровський Д. Очерк истории Харьковского коллегиума // Духовная беседа. — 1863. — Т.18. — №23. — С.169-202; №24. — С.224-234; №27. — С.344-360; Т.19. — №50. — С.659-664; Лебедев А.С. Харьковский коллегиум как просветительный центр Слободской Украины до учреждения в Харькове университета. — М., 1886; Стеллецкий Н. Харьковский коллегиум до преобразования его в 1817 году. — Харьков, 1895 та ін.,

** Див. Основание Харьковского коллегиума, нынешней Харьковской духовной семинарии // Молодик на 1844 г. — 1843. — С. 12.

відкритого Головного Народного училища, але всі ці предмети продовжували вивчати студенти колегіуму. 1795 року до програми включили ще й фізику та історію, а на початку XIX ст. — сільське господарство.

Однак з початку XIX ст. колегіум поступово перетворюється на виключно станову духовну школу, а в 1840 р. змінилася й назва (цей заклад офіційно почали називати «семінарією»).

Харківський колегіум, як і інші українські духовні школи, довгий час був всестановим навчальним закладом, і тому перші

навчання в класі риторики). Не часто, але бували випадки, коли різночинці проходили «повний курс наук», включаючи богослов'я.

Важливим є питання про відсоток світських учнів у Харківському колегіумі. Дані за перші роки майже відсутні, але з середини століття їх можна знайти по роках і по кожному класу окремо. Кількість різночинців значно коливалася. Так, за оцінками дослідників, у 1740 р. світських учнів по відношенню до загальної кількості вихованців колегіуму було 17%, в 1770 р. —

12%, в 1781 р. — 11%, 1790 р. — 17%, 1792 р. — 13%, 1808 р. — 14%, 1812 р. — 13%, 1816 р. — 9%, 1821 р. — 0%, 1831 р. — 0%.

(При цьому необхідно враховувати, що в богословському класі майже ніколи не було світських і це знижує загальні показники). В різних класах цей відсоток не був постійним. Наприклад, у класі риторики в

1740 р. світських дітей вчилася 25%, в 1792 р. — 19%, в 1797 р. — 14%, в 1808 р. — 8%, в 1812 р. — 8%; в класі піітики в 1740 р. світських було 53%, в 1772 р. — 10%, 1779 р. — 14%, 1790 р. — 20%, 1797 р. — 18%, 1808 р. — 28%, 1812 р. — 21%, 1816 р. — 2%. При такому різно-

харківські студенти були представниками різних верств населення: духовництва, дворянства, козацтва, міщан, купців, іноді навіть й селян. Для дітей духовництва навчання в колегіумі було обов'язковим (за невиконання наказу встановлювалися штрафи, вівся перепис та облік дітей). Вони обов'язково повинні були

проходити повний курс навчання, і за цим ретельно слідувало духовне відомство. Діти світського походження, як правило, зупинялися перед богослов'ям, хоч могли вийти для заняття якої-небудь посади вже з класу риторики або піітики (наприклад, відомий історик, академік М. Каченовський закінчив своє

Харків. — Харьков. № 63.
Виступає Євдокимівський колегіум. — Institut de domesticité nobles.

бої даних, все ж на початку XIX ст. стає відчутнішою тенденція до зменшення кількості світських учнів. Архівні джерела надають цікаву інформацію і про те, які саме родини посилали своїх дітей до колегіуму. Так, у 1816 р. разом з дітьми протопопськими, священицькими, дияконськими, дяківськими, паламарськими вчилися «*титлярного радника с.Тернівки Зміївського повіту син Федір Чигринцов*», «*Куп'янського повіту слободи Тополій військового обивателя Івана Федорова син Іван*», «*Литвинов, Сумського повіту корнета син*», а також діти колезького секретаря та регістратора, губернського регістратора, генерал-майора, ротмістра і т.д.

Заняття в Харківському колегіумі розпочиналися в перших числах вересня, але учні приймалися і пізніше. З кожним проводилась співбесіда, яка виявляла здібності й рівень підготовки. Учні починали вчитися, як правило, з 10 років, але в цьому відношенні не було жорстких правил. враховуючи, що до наступного класу переходили тільки після того, як опанували відповідні дисципліни (хоч вся програма була розрахована на 12 років), вік учнів, які разом вчилися, був дуже різним. Так, у 1808 р. в нижчо-

му граматичному класі вчилися діти від 10 до 14 років, в середньому граматичному — від 10 до 19, у вищому граматичному — від 12 до 16, в піїтичному — від 12 до 16, в риторичному — від 15 до 24, в філософському — від 18 до 27 і, нарешті, в богословському — молоді люди від 21 до 31 року.

З самого початку свого існування Харківський колегіум не знав нестачі в учнях — навпаки, потяг до знань у Слобідській Україні завжди був дуже сильний, і це зазначається в більшості наукових праць, присвячених її історії. Втім, кількісні показники харківського студентства XVIII ст. залишаються недостатньо вивченими. Звичайно, деякий цифровий матеріал накопичено дослідниками, але такі дані в більшості випадків відривчасті (існують прогалини в десятиріччя, відсутній показ динаміки студентства в порівняльному плані. Вже у жовтні 1727 р. Харківський колегіум мав 422 студентів, із них 23 вивчали філософію). В 1737 р. кількість учнів досягла 522 чоловік (це був рівень Київської та Московської академій, а кількість студентів вищого — богословського класу навіть переважала аналогічні показники цих академій). В наступні три десятиліття кіль-

Харків. — Харьков. № 67.
Виступає Собора. — L'edifici: la Cathédrale.

кість учнів у колегіумі трохи знижується.

В 70-80-ті роки XVIII ст., коли колегіум з точки зору різноманіття навчальних курсів переживав розквіт, кількість студентів також зростає і досягла в середньому 600 чоловік на рік. При цьому необхідно враховувати, що вже склалась стійка традиція кожного року викликати найбільш здібних учнів колегіуму в різні столичні школи. Навіть на початку XIX ст., коли колегіум поступово втрачав своє значення, популярність та репутація школи була досить високою, тому кількісні показники не змінюються різко, навпаки, саме у 1810-х роках досягають своїх максимальних значень (1 вересня 1812 р. приступили до навчання 853 студенти). Після цього криза й занепад стають відчутнішими з кожним роком, і в 20-30-ті роки XIX ст. за кількістю студентів Харківський колегіум уже не відрізняється від інших семінарій України й Росії. В 1823 році, наприклад, в колегіумі вчилася 240 чоловік (для порівняння: в Чернігівській семінарії — 234, в Полтавській — 241); в 1833 році — 256 (в Катеринославській семінарії — 222, в Чернігівській — 351).

Кількісні показники учнів колегіуму, особливо в першій половині XVIII ст., знижували численні втечі студентів. Дійсно, у фондах ЦДІА України зберігається чимало справ, присвячених втечам. Втім, та увага, з якою розбиралася кожна втеча (причини, які спонукали студента це зробити, як він дістався додому тощо), наводять на думку, що в Харківському колегіумі склалося правило розглядати кожен такий вчинок як надзвичайний, чітко фіксувати їх, розбирати поведінку батьків, які безвідповідально ставляться до такої важливої справи, як навчання їхніх дітей. Не можна заперечувати, що засоби, якими боролися з втечами, були переважно адміністративними. Такі ж методи застосовувалися не лише до втікачів. Так, у 1777 році єпископ Огей видав розпорядження про заборону вступу до шлюбу тих дітей духовництва, які не вчилися. Всі ці дії не були марними, а зерно просвіти потрапило в благодатний ґрунт.

Щорічні звіти колегіуму дають відповідь на питання про те, з яких місць походили перші харківські студенти. Основний контингент, безумовно, складали вихідці з Слобідської України (згодом Слобідсько-Української губернії). Втім, до числа студентів регулярно зараховувались представни-

ки Полтавської, Воронежської, Катеринославської, Таврійської губерній. Географія буде ще більш широкою, якщо казати про окремі випадки. В Харківському колегіумі вчилися студенти з Київської, Чернігівської, Новоросійської, Тамбовської, Тульської губерній, Санкт-Петербурга і навіть із-за кордону (Сербія та ін.).

Студенти приходили до Харківського колегіуму й потрапляли в заклад, створений за взірцем монастиря. Учні знаходилися під постійним наглядом і підлягали суворій дисципліні, особливо ті з них, які мешкали в бурсі. Втім, життя тих, хто перебував на приватних квартирах (деякі з учнів духовного стану жили в домах духовництва, якому було наказано ставитись до них, як до своїх рідних дітей), не було безконтрольним.

Учні колегіуму поділялися на дві категорії за майновим станом: своєкошtnі, які самі утримували себе, і казеннокошtnі. Саме для сиріт духовних осіб (або дуже бідних) колегіум мав бурсу. В бурсі учні також поділялися на декілька категорій: ті, що були цілком на казенному утриманні; на утриманні князів Голициних (меценатів цього закладу); студенти, які мали казенну їжу безкоштовно і ті, хто платив за їжу. На казенне утримання приймали учнів на підставі заяви від батька, в якій зазначався рівень прибутків. Протягом всієї історії Харківського колегіуму спостерігаємо прагнення дати освіту якомога більшій кількості бажаючих. І хоч умови життя бурсаків були справді суворі, але юнаки мали змогу вчитися. Про тяжкі умови, в яких вчилися і жили студенти колегіуму, можна дізнатися з їхніх спогадів, а також з офіційних звітів. Так, 1766 р. белгородський єпископ П.Крайський писав, що *«вчителі й учні в їжі зазнають надзвичайну нестачу... учні, шукаючи прокормлення, милостиню просять»*. Багато студентів заробляли репетиторством, нерідко залишаючи колегіум (як правило, на рік), щоб учити поміщицьких дітей і таким чином покращити свій матеріальний стан. Але вчителювання також не було безпроблемним, про що свідчать їхні скарги, де докладно описуються всі негаразди, які їх спіткали. Незважаючи на всі труднощі, вихованці цього навчального закладу в більшості своїй позитивно оцінювали рівень знань, який вони одержали.*

Як уже вказувалось, обсяг навчальних

* Лубяновский Ф.П. Воспоминания // Русский архив. — 1872. — Вып. I. — С. 100-101

предметів у колегіумі був дуже широкий, і щоб опанувати їх, потрібно було напружено працювати. Розклад занять був чітким: починались вони о 7.00 і тривали протягом дня. Про те, які результати здобули студенти з кожної дисципліни, можна дізнатися з письмових висновків у кінці кожного навчального року. Привертає увагу нестандартна, гнучка система оцінки знань студентів. Викладач, щоб охарактеризувати, «якого навчання» його вихованці, міг написати: «доброго», «помірного», «ретельного», «не слабого», «поганого» «безнадійного» тощо. Обов'язково писалось і про поведінку студента («доброзвичайний», «надійний»), а також про його старанність: «здатний, але лінивий», «мізерних обдаровань, але старанний», «ясного розуму, але нестриманий» тощо. Починаючи з липня 1813 р. кращі студенти колегіуму по закінченні курсу нагороджувалися срібними медалями. Цей привілей (до речі, жодна семінарія не мала такого почесного права) виклопотав для Харківського колегіуму відомий меценат М.Румянцев. Він пожертвував 2 тис. карбованців, щоб на проценти від них карбувались срібні медалі й купувались навчальні посібники. Медалісти мали ряд привілеїв перед іншими: їх рекомендували на більш почесні посади, і в подальшому це надавало їм деякі додаткові можливості для просування по службі.

Крім найбільш здібних були й дуже слабкі в навчанні студенти. Навіть навчаючись багато років у кожному класі, вони не могли опанувати необхідні предмети. Таким учням нічого не залишалось, як звертатись до керівництва з проханням, щоб їх відпустили з колегіуму, враховуючи неспроможність до навчання, «величезну тупість» тощо.

Більшість студентів по закінченні навчання одержувала рекомендаційні атестати. В цьому документі зазначався термін перебування студента в колегіумі, які дисципліни він вивчив, як він вчився і поводив себе. З таким атестатом колегіумець міг претендувати на різні духовні та світські посади. Більшість колишніх студентів обіймала духовні посади, що й було метою цього навчального закладу. В основному колегіум готував духовні кадри для Слобідської України і сусідніх єпархій. Найбільш здібних забирали на церковні місця до губернських або навіть столичних церков (наприклад, Є.Могилянський, відомий український церковний діяч, поступив у диякони Московсь-

кої Успенської церкви, а О.Костинський — в диякони церкви у Стокгольмі). Талановитих студентів могли залишити в колегіумі на викладацьких посадах (як правило, вони починали працювати з нижчих класів). Чимало учнів виходило на різні світські посади. Цей процес набув поширення з заснуванням намісницьких правлінь. Наприклад, у 1781 р. з колегіуму в Харківське намісницьке правління було послано для заняття різних посад 10 студентів, у Курське правління — 29 студентів; у 1782 р. в Харківське правління — 5 чоловік, в Курське — 13 чоловік.

Крім виходу на світські посади багато студентів (які ще не закінчили курсу) переходило в інші навчальні заклади. Це пов'язано з високим авторитетом, який мав колегіум у справі підготовки студентства. Запрошення приходили з Медико-хірургічної академії, школи землеробства і господарства, медичної школи, Головного педагогічного інституту тощо.

Окремо потрібно сказати, що до Харківського університету при його заснуванні перейшло 20 кращих студентів колегіуму. Пізніше ще багато колегіумців (до завершення навчання) потрапило до університету, бо прийняті Синодом постанови ускладнювали вихід на світські посади після закінчення духовних закладів.

Вихованці колегіуму прославили цей заклад своїми успіхами в різних галузях діяльності. З колегіуму вийшли уславлені медики: Г.Базилевич, Є.Мухин, І.Венсович; фізик, академік В.Петров, природодослідники І.Двигубський, Є.Корнеєв; історик, академік М.Каченовський, перекладач, академік М.Гнедич, біограф Г.Сковороди М.Ковалинський, архітектор П.Ярославський; багато відомих у свій час військових, сенаторів, юристів, дипломатів, а також, безумовно, видатних діячів церкви.

Звичайно, можна сперечатися з приводу того, чи був Харківський колегіум вищим навчальним закладом, але, без сумніву, історія харківського студентства починалася саме тут. Колегіум, за визначенням професора А.Лебедева, став «першою сторінкою в історії Харківського університету».

Людмила СТОКОЛОС.

(Харківський педагогічний університет ім. Г. Сковороди).